

Arūnas Streikus

Išeivijos ir užsienio organizacijų parama Katalikų Bažnyčiai sovietų okupuotoje Lietuvoje

Straipsnyje analizuojama išeivijos ir užsienio organizacijų veikla siekiant informuoti Vakarų visuomenę apie Katalikų Bažnyčios veiklos suvaržymus sovietų okupuotoje Lietuvoje, taip pat kitos paramos Lietuvos katalikams formos. Antras straipsnio tikslas – atskleisti sovietų valdžios pastangas neutralizuoti šią veiklą.

IVADAS

Lietuvai patekus į sovietų režimo gniaužtus, Katalikų Bažnyčia atsidūrė ypač sudėtingoje padėtyje. Religijai priešiškas režimas siekė maksimaliai suvaržyti Bažnyčios veikimo erdvę ir nuosekliai griauti jos autoritetą. Tuo pat metu aktyviai buvo skleidžiama propaganda, kad Sovietų Sąjungoje yra užtikrinta sąžinės ir tikėjimo laisvė. Bažnyčiai esant visiškai izoliuotai nuo žiniasklaidos priemonių ir išorinio pasaulio, iškilo reali grėsmė, kad su ja bus susidorota be didesnio triukšmo. Tokiomis aplinkybėmis itin didelę reikšmę įgijo informacijos apie Bažnyčios padėtį skleidimas ir jos interesų atstovavimas Vakaruose.

Istorinėje literatūroje ši tema beveik nenagrinėta. Galima paminėti nebent Vido Spenglos studiją apie „Lietuvos Katalikų

Bažnyčios kroniką“ (toliau – „Kronika“), kurios viename skyriuje aprašomi „Kronikos“ perdavimas į užsienį, jos žinių panaudojimas ir KGB mėginimai sumažinti šios informacijos poveikį¹. Sovietmečiu parašyti darbai šia tema² atliko propagandinę funkciją, todėl jų negalima vertinti kaip mokslinių tyrimų, o tik kaip vieną iš šaltinių, atskleidžiančių sovietų valdžios reakciją. Todėl analizuojant išeivijos ir užsienio organizacijų paramą Katalikų Bažnyčiai sovietų okupuotoje Lietuvoje daugiausia tenka remtis pirminiais šaltiniais. Vieną jų grupę sudaro aktyviai išeivijoje veikusių lietuvių dvasininkų memuarai³, kuriuose atsispindi jų pastangos padėti persekiojamiems tikėjimo broliams tėvynėje. Dar daugiau informacijos apie tai būtų galima rasti jų asmeniniuose archyvuose, tačiau, deja, iki šiol jie nėra prieinami tyrinėtojams. Kita grupė – tai sovietų valdžios institucijų archyviniai dokumentai, kuriuose yra nemažai duomenų apie Vakarų organizacijų paramą Lietuvos Katalikų Bažnyčiai ir valdžios pastangas tam sutrukdyti. Daugiausia tokios informacijos yra LSSR KGB žvalgybinių ir kontržvalgybinių skyrių fonduose, saugomuose Lietuvos ypatingajame archyve. Sovietų valdžios susirūpinimas aktyvia išeivijos ir užsienio or-

ganizacijų parama Bažnyčiai atsispindi ir LKP CK, Religinių kultūrų reikalų tarybos (RKRT)^{*} įgaliojimų dokumentuose. Trečią šaltinių grupę sudaro išeivijos ir užsienio periodinė spauda, kurios publikacijos atskleidžia, kokia informacija apie tikinčiųjų padėtį Lietuvoje pasiekdavo Vakarus ir kaip ji ten buvo panaudojama religijos laisvei ginti.

Šio tyrimo tikslas – naudojantis minėtais šaltiniais apibūdinti išeivijos ir užsienio organizacijų veiklos, kuria siekta padėti Katalikų Bažnyčiai sovietų okupuotoje Lietuvoje, formas bei apimtį, nustatyti jos įtaką tikinčiųjų padėčiai bei vaidmenį Lietuvos laisvės byloje, atskleisti sovietų valdžios naudotas priemones šiai veiklai neutralizuoti bei jų veiksmingumą. Straipsnyje nagrinėjamas užsienio (pirmiausia Vatikano) radijo lietuviškų programų, Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos Romoje, Lietuvių katalikų religinės šalpos, Kestono koledžo ir kitų užsienio organizacijų bei atskirų dvasininkų indėlis ginant Lietuvos tikinčiųjų teises Vakaruose. Taip pat aptartos svarbiausios Vakaruose pasirodžiusios knygos ir periodinės spaudos publikacijos apie Bažnyčios padėtį sovietinėje Lietuvoje.

RŪPINIMASIS LIETUVOS KATALIKŲ REIKALAIS IŠEIVIJOJE

Sovietų armijai reokupuojant Lietuvą, į Vakarus pasitraukė didelė kultūrinio ir intelektualinio elito dalis. Tarp jų buvo ir nemažas būrys dvasininkų. Emigracinio Lietuvos Raudonojo Kryžiaus duomenimis, vien okupacinėse anglų, amerikiečių ir prancūzų zonose Vokietijoje 1947 m. glaudėsi apie 250 katalikų kunigų iš Lietuvos⁴. Be to, tuo metu nemažai kunigų ir klierikų jau buvo Romoje. Artėjant frontui, iš Lietuvos išvyko ir Kauno arkivysk. metropolitas Juozapas Skvireckas, jo pagalbininkas vysk.

Vincentas Brizgys bei Vilkaviškio vysk. Vincentas Padolskis. Kaip ir daugumą kunigų, vyskupus pasitraukti skatino 1940–1941 m. patirtis ir baimė nukentėti už viešas antisovietines kalbas vokiečių okupacijos metais. Tiesa, arkivysk. J. Skvireckas ir vysk. V. Brizgys savo atsiminimuose⁵ teigė, kad evakuotis juos privertė vokiečiai, tačiau kitais šaltiniais kol kas neįmanoma šios informacijos patvirtinti.

Vakaruose atsidūrę Bažnyčios hierarchai ir dvasininkai pirmiausia rūpinosi tolesnėmis iš Lietuvos pasitraukusių klierikų studijomis. Tam tikslui jau 1945 m. Romoje įkurta Šv. Kazimiero lietuvių kolegija, kurios svarbiausia paskirtis buvo telkti vienoje vietoje ir auklėti popiežiškose mokymo įstaigose studijuojančius lietuvius klierikus. Tačiau ilgainiui kolegija tapo pagrindiniu emigravusių dvasininkų Italijoje vienijančiu centru. Be to, ji neoficialiai atstovavo Lietuvos Katalikų Bažnyčiai Vatikano įstaigose. Kolegijoje apsistodavo į Romą atvykę dvasininkai, gyveno klierikai, vyko priėmimai svarbesnių įvykių progomis. 1945–1980 m. kolegija parengė 60 naujų kunigų, be to, čia gyveno daugiau nei šimtas kunigų, kurie gilino savo žinias. Iš kolegijos išėję kunigai daugiausia aptarnavo išeivijos lietuvius. Jos rektoriumi net iki 1985 m. buvo prel. Ladas Tulaba, 1942–1943 m. vadovavęs arkivysk. Mečislovo Reinio atkurtai Vilniaus kunigų seminarijai.

Romoje susitelkę kunigai pirmieji ėmė rūpintis informacijos apie padėtį Lietuvoje skleidimu ir jos perdavimu į okupuotą kraštą. 1946 m. rudenį buvo atgaivintas lietuviškų Vatikano radijo laidų transliavimas, iš pradžių kartą per savaitę, vėliau – kasdien. Lietuviškoje programoje iš pradžių bendradarbiavo beveik visi tuo metu Romoje gyvenę kunigai; nuolatinė redakcija ir pastovesnių bendradarbių būrys susiformavo tik šeštajame dešimtmetyje. Programos vedėju

^{*} Nuo 1965 m. – Religijos reikalų taryba (RRT).

tapo kun. Vytautas Kazlauskas, šias pareigas ėjęs iki 1989 m. Iki aštuntojo dešimtmečio Vatikano radijo lietuviškos programos redakcija turėjo labai mažai patikimos informacijos iš Lietuvos, todėl pagrindinė jo funkcija buvo katechetinio pobūdžio. Be to, informuota apie svarbiausius Katalikų Bažnyčios ir pasaulinės politikos įvykius, lietuvių išeivių veiklą, buvo komentuojami oficialios sovietų propagandos teiginiai. Šiuo ryšio su okupuotu kraštu kanalu šeštajame dešimtmetyje naudojosi ir VLIK'as, iš dalies dotavęs lietuviškos programos transliacijas. Tai sukeldavo nemažai konfliktų, nes VLIK'o tikslai sunaikiai derinosi su Vatikano radijo misija⁶.

Informacijai apie Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje skleisti buvo aktyviai naudojamos ir kitos priemonės. Italijos lietuvių draugijos pirmininkas prel. Vincas Mincevičius nuo 1954 m. leido VLIK'o informacinį biuletinį „ELTA-Press“ italų kalba, kuris buvo siunčiamas Italijos masinės informacijos priemonėms, valdžios įstaigoms, užsienio šalių atstovybėms, Vatikano valstybės sekretariatui. „Kronikai“ pasiekus Vakarus, prel. V. Mincevičiaus redaguojamas „ELTA-Press“ biuletenis reguliariai perspausdindavo joje pateikiamą informaciją. 1961 m. prel. V. Mincevičius suorganizavo nemažą atgarsį sukėlusią fotografijų parodą apie komunizmo nusikaltimus Lietuvoje; joje daugiausia dėmesio taip pat skirta Bažnyčios padėčiai. Ši paroda labai suerzino Italijos komunistus; jų dienraštis „Unita“ paskelbė, kad dauguma parodos eksponatų yra klastotės. Vieną šios parodos stendą sudarė Vandos Gavronskos (ji 1960 m. pradžioje lankėsi Lietuvoje) padarytos uždarytų Vilniaus bažnyčių nuotraukos. Beje, V. Gavronska, kitaip negu daugelis kitų į Sovietų Sąjungą nuo šeštojo dešimtmečio vidurio vis dažniau atvykdavusių užsienio žurnalistų, nepasitenkino sovietų valdžios nustatytais informacijos gavimo būdais. Po oficialaus vizito pas vysk. Julijoną Steponavičių, kuriame dalyvavo ir val-

džios pareigūnas, 1960 m. vasario 13 d. ji dar kartą mėgino neoficialiai susitikti su vyskupu, tačiau šis, matyt, baimindamasis provokacijos, atsisakė duoti interviu ir priimti iš jos literatūrą bei laiškus⁷.

Prie informacijos apie tikinčiųjų padėtį Lietuvoje skleidimo nemažai prisidėjo ir Romoje gyvenęs kun. Juozas Vaišnora MIC, ėjęs atsakingas pareigas marijonų generaliniuose namuose. Plačiai susirašinėdamas su Lietuvoje likusiais kunigais, pirmiausia marijonais, jis sukaupė gana daug ir įvairialypės informacijos apie padėtį okupuotame krašte. Septintojo dešimtmečio pradžioje lietuvių ir anglų kalbomis jis išleido knygą apie sovietų valdžios pastangas sunaikinti tikėjimą Lietuvoje⁸, apie tai daug rašė išeivijos ir užsienio periodiniuose leidiniuose. Kaip šios srities ekspertas 1975 m. dalyvavo Miunchene surengtame simpoziume „Religijos padėtis SSRS ir jos valdomuose kraštuose“. Didelis jo nuopelnas buvo ir vadovavimas arkivysk. Jurgio Matulaičio beatifikacijos bylai, kurią jis sėkmingai baigė 1987 m., kai arkivyskupas buvo paskelbtas Palaimintuoju.

Informacijos srautas apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje smarkiai padidėjo jau nuo septintojo dešimtmečio pradžios. 1960 m. sovietų valdžia leido grįžti į Olandiją ilgamečiam kapucinų ordino Lietuvos vyresniajam olandui tėvui Baptistai Freericksui, o seselei kazimierietei Felicijai Iškauskaitei – emigruoti į Škotiją. Jie abu išsamiai papasakojo apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos rektoriui prel. L. Tulabai. Tačiau reikėjo būti labai atsargiems, nes ir sovietų valdžia stengėsi įpiršti sau palankią informaciją. Su prel. L. Tulaba ir vysk. V. Brizgiu dažnai susirašinėjo KGB kontroliuojamas kan. Juozapas Stankevičius, marijonų ordino vadovybę ir lietuvius marijonus Romoje laiškais užversdavo kun. Stasys Mažeika. Dezinformavimo darbui mėginta pasitelkti ir Maskvos katalikų bažnyčios kleboną A. Dijoną, kuriam 1961 m. vasario mėn.

taip pat buvo leista apsilankyti Rygoje ir Vilniuje, kad galėtų susipažinti su Bažnyčios padėtimi „iš arti“. Tačiau Romoje gyvenę lietuvių kunigai turėjo ir nepriklausomų informacijos šaltinių, todėl Maskvos pastangos dažniausiai būdavo bevaisės. Pavyzdžiui, taip ir nepavyko įtikinti Vatikano, kad vysk. J. Steponavičius buvo nušalintas visai teisingai, o naujuoju Vilniaus arkivyskupijos valdytoju išrinktas kan. Česlovas Krivaitis vertas vyskupo titulo.

Sovietų saugumas išeivių dvasininkų veikla domėjosi jau nuo šeštojo dešimtmečio pradžios. 1951 m. birželio mėn. LSSR MGB 1-asis (žvalgybos) skyrius pradėjo agentūrinio tyrimo bylą „Kontakt“, kurios objektais tapo vyskupai J. Skvireckas, V. Brizgys, V. Padolskis ir Šv. Kazimiero kolegijos rektorius prel. L. Tulaba. Jų sekimui planuota panaudoti į Vakarus pasitraukusį kunigą, kuris 1940–1941 m. buvo NKGB agentu, taip pat planuota už „geležinės uždangos“ pasiųsti seminarijos klieriką, MGB agentą „Gediminą“⁹. Tačiau ypač aktyvią operatyvinę veiklą prieš dvasininkus išeivius ir Vatikaną LSSR KGB ėmė vykdyti nuo šeštojo dešimtmečio vidurio. 1956 m. buvo pradėta speciali operacija „Studentai“, kurios tikslas – pasiųsti studijuoti popiežiaus universitetuose KGB užverbuotus dvasininkus. Tuo metu buvo vykdomos dar kelios operacijos, siekiant sukurti naujus kontroliuojamus ryšio kanalus ir juos panaudoti. Operacija „Volna“ turėjo padėti išsiųsti į Vatikaną patikrintą agentą, kuris atstovautų Lietuvos Katalikų Bažnyčiai. Ryšių su marijonų ordino vadovybe kontrolei užtikrinti 1957 m. pradėta vykdyti agentūrinė kombinacija „Rimliani“.

Sovietų režimas labiausiai domėjosi Šv. Kazimiero lietuvių kolegija, kuri sovietų saugumo dokumentuose įvardyta kaip vienas pagrindinių „priešo specialiųjų tarnybų vykdomos ideologinės diversijos centrų“. Jos įtakai sumažinti buvo panaudojami ne tik vis dažniau į Romą atvykstantys vyskupijų valdytojai ir

„maldininkų“ grupės iš Lietuvos, bet ir nesutarimai tarp išeivijos srovių ar asmenų. Jau nuo pirmosios II Vatikano Susirinkimo sesijos delegatai iš Lietuvos vykdė KGB užduotį kurstyti nesutarimus tarp „reakcingų“ dvasininkų (vysk. V. Brizgys, prel. L. Tulaba) ir „realiai vertinančių dabartinę padėtį, veikiančių pozityviai ir besidominčių gyvenimu Lietuvos TSR“¹⁰. Neaišku, ar tai turėjo kokios nors įtakos, bet įtampa tarp katalikiškosios išeivijos srovių ypač padidėjo kaip tik tuo metu. Viena iš jos priežasčių tapo nesutarimai dėl naujo vyskupo, turėjusio koordinuoti lietuvių išeivių Europoje sielovadą, kandidatūros. 1963 m. pabaigoje, kai vysk. V. Brizgys popiežiui pristatė savo kandidatus, nemažai kunigų išeivių ir pasauliečių pradėjo rašyti laiškus, kuriuose abejojo pirmuoju vyskupo sąraše įrašyto prel. L. Tulabos tinkamumu vyskupo pareigoms. Vyskupu buvo nominuotas Pranas Brazys MIC; jis greitai pradėjo konfliktuoti su vysk. V. Brizgio „komanda“.

Daugiausia nesutarimų kilo dėl skirtingo požiūrio į liturginės reformos rengimą. Iš pradžių kaip vieną svarbiausių išeivijos dvasininkų uždavinių nurodęs pareigą pasirūpinti, kad II Vatikano Susirinkimo dvasiniai lobiai būtų tinkamai perteikti lietuviams laisvėje ir okupuotoje tėvynėje¹¹, vėliau vysk. P. Brazys pakeitė savo nuomonę ir pasisakė už tai, kad išeivijoje būtų priimti Lietuvoje parengti nauji liturginiai tekstai, prie kurių parengimo daugiausia prisidėjo marijonų vienuolijai priklausęs kun. Vaclovas Aliulis. Tai buvo seno konflikto, kuris pokario metais buvo kilęs tarp krikščionių demokratų ir vysk. V. Brizgio šalininkų iš vienos pusės, ir lietuvių fronto bičiulių ir marijonų iš kitos pusės, naujas raundas.

Nesutarimų tarp vysk. V. Brizgio šalininkų (daugiausia pasitraukusių iš Lietuvos po SSRS ir Vokietijos karo) ir jų oponentų aistras pakurstė ir KGB parengtos sovietinės spaudos publikacijos apie tariamą kai kurių dvasininkų bendradarbiavimą su nacių oku-

pacine valdžia. Didžiausią atgarsį sukėlė 1963 m. pabaigoje pasirodę straipsniai apie vysk. V. Brizgį¹² ir Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos vicerektorių kun. Zenoną Ignatavičių¹³. Medžiagą apie kun. Z. Ignatavičių KGB su agentų pagalba įpiršo ir Italijos žurnalui „Vie nouve“, kuris išspausdino straipsnį ypač rėksmingu pavadinimu „Nacistas – kamerheris Vatikane“. Anot LSSR KGB 1-ojo skyriaus, „straipsnio pasirodymas daugeliui buvo didelis netikėtumas, katalikų veikėjai užsienyje į tai reagavo labai skausmingai, nekalbant apie patį Ignatavičių, kuris buvo labai sukrėstas ir ilgam atitolo nuo aktyvios antitarybinės veiklos. Ignatavičiaus ir, žinoma, visos Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos Romoje autoritetui buvo suduotas skaudus smūgis“¹⁴. Kun. Z. Ignatavičiui po šių publikacijų pasirodymo teko išvykti dirbti į Braziliją.

Kompromituoti „reakcinguosius klerikalinės emigracijos veikėjus“ sovietų režimas stengėsi ir dėl to, kad jie nepritarė naujam Vatikano Rytų politikos kursui, kuris neretai buvo naudingesnis Maskvai. Pavyzdžiui, prel. V. Mincevičius viešai kritikavo kardinolo Johaneso Willebrandso vizitą į Sovietų Sąjungą. 1967 m. vysk. V. Brizgys ir prel. L. Tulaba nuolat siuntė perspėjimus dėl tikrųjų Kremliaus tikslų ir galimų intrigų įvairioms Vatikano įstaigoms ir pačiam popiežiui. Tuo tarpu sovietų režimas stengėsi įtikinti Vatikaną, kad išeivių ignoravimas padėtų lengviau spręsti Katalikų Bažnyčios problemas Lietuvoje. 1965 m. audiencijos pas popiežių metu ką tik vyskupu įšventintas Juozapas Labukas perdavė SSRS ambasadoriaus Italijoje žodžius, kad Maskva palankiai žiūrėtų į Bažnyčią Lietuvoje, jeigu Vatikanas uždarytų Lietuvos atstovybę prie Šv. Sosto, neleistų Vatikano radijo lietuvių redakcijai transliuoti antisovietinių laidų, perleistų Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos administravimą Lietuvos hierarchams¹⁵. Panaši užduotis vysk. J. Labukui buvo duota ir 1967 m. pabaigoje, kai jis vyko į vyskupų sinodą. Jam buvo pavesta daryti „teigiamą“ įta-

ką aukštiesiems Vatikano pareigūnams, kad jie vykdytų palankią sovietų valdžiai politiką Lietuvos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, ir siekti izoliuoti Šv. Sostą nuo išeivijos dvasininkų¹⁶.

Tokia veikla nebuvo visiškai bevaisė. Kitaip nei ankstesniais atvejais, 1969 m. nebuvo atsiklausta Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos nuomonės vyskupais nominuojant Liudviką Povilonį ir Romualdą Krikščiūną. 1970 m. mirus Lietuvos pasiuntiniui prie Šv. Sosto Stasiui Girdvainiui, jo pareigas perėmusio Stasio Lozoraičio jaunesniojo pavardė nebuvo įrašyta į Vatikano diplomatinio korpuso sąrašą (įrašyta tik 1972 m.). Sovietams pažadėjus netrukdyti Vatikano radijo transliacijų, 1970 m. radijo vadovybė pradėjo griežčiau kontroliuoti lietuviškas laidas, kad jose nebūtų politinės propagandos¹⁷. Nepaisant to, kai laisvąjį pasaulį pradėjo pasiekti „Kronikos“ numeriai ir labai pagausėjo patikimos, neoficialiais kanalais iš Lietuvos gaunamos informacijos, Vatikano radijas tapo vienu svarbiausių nepriklausomos informacijos šaltinių Lietuvos gyventojams ir taip prisidėjo prie kovos su tikinčiųjų diskriminavimu. Vatikano radijo lietuviškos laidos kėlė didelį rūpestį sovietinės Lietuvos valdžiai, kuri atakavo Maskvą pažymomis apie neigiamą jų poveikį¹⁸. 1984 m. Mokslinio ateizmo institutas atliko sociologinį tyrimą, kuriuo buvo siekta išsiaiškinti užsienio radijo stočių religinių laidų poveikį Lietuvos gyventojams. Jį atlikus paaiškėjo, kad tokių laidų klausėsi 37 proc. apklaustųjų, o 7 proc. tą darė reguliariai. Daugiausia klausytasi „Amerikos balso“ (29 proc.) ir Vatikano radijo (27 proc.) laidų lietuvių kalba. Vatikano radijo klausė net 44 proc. apklaustų moksleivių¹⁹. Šiais pavojaus signalais akivaizdžiai siekta paskatinti Maskvą, kad būtų atnaujintas Vatikano radijo laidų trukdymas. Neutralizuoti Vatikano radijo laidų įtaką mėginta ir atitinkamomis publikacijomis sovietinėje spaudoje. Straipsnius šia tema pradėta spausdinti 1965 m., o iki 1989 m. jų paskelbta daugiau nei 20.

LKP CK vadovybę gąsdino ne tik Vatikano radijo laidos, bet ir išeivijos dvasininkų pastangos įrengti lietuvių koplyčias svarbiausiose pasaulio katalikų šventovėse. 1966 m. platų atgarsį sukėlė Šiluvos Marijos koplyčios atidarymas Vašingtono katedroje. Dar svarbesnis laimėjimas buvo galimybė įrengti lietuvių koplyčią Šv. Petro bazilikoje Romoje. Artėjant jos pašventinimo iškilmėms, 1970 m. pradžioje Antanas Sniečkus kreipėsi į SSKP CK su prašymu imtis priemonių, kad būtų sutrukdyta atidaryti šią koplyčią, kuri, anot jo, taptų „ilgalaikės antitarybinės propagandos ir kenksmingo ideologinio poveikio respublikos gyventojams priemone“²⁰. Nors sukliudyti koplyčios atidarymo nepavyko, Vatikanas neleido, kad ji vadintųsi Kankinių vardu, taip pat reikalavo, kad interjere nebūtų Lietuvos vyskupų – Sibiro kankinių vardų. Šie reikalavimai buvo iškelti po eilinio vysk. J. Labuko apsilankymo Vatikane²¹.

Pagrindinis koplyčių įrengimo iniciatorius buvo vysk. V. Brizgys; jis nuo 1951 m. gyveno JAV, dirbo Čikagos arkivyskupo pagalbininku, kartu rūpinosi lietuvių išeivių sielovados koordinavimu. 1959 m. mirus arkivysk. J. Skvireckui, jam buvo suteiktas ir Kauno arkivyskupijos augziliaro titulas, tokiu būdu formaliai išsaugant jam vyriausią jurisdikciją šioje diecezijoje. Dėl aktyvios veiklos vysk. V. Brizgys tapo vienu svarbiausių sovietų propagandos taktiniu. Ilgalaikė juodinimo kampanija vyskui turėjo gana skaudžių padarinių. 1974 m. „New York Times“ paskelbtame JAV gyvenusių karo nusikaltėlių sąrašė buvo įrašyta ir vysk. V. Brizgio pavardė. Pažymėtina, kad JAV teisingumo institucijos, siekdamos daugiau sužinoti apie vysk. V. Brizgio veiklą nacių okupacijos metais, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pasitelkė į pagalbą ir atitinkamas sovietų valdžios įstaigas. LSSR KGB 1980–1981 m. kruopščiai atrinkinėjo dokumentus, kuriuos būtų galima pateikti, o kurių ne²². Nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos vėl smarkiai sustiprėjo vysk. V. Brizgio puolimas sovietinėje

spaudoje²³, aidu atsimušdamas ir Vakarų žiniasklaidoje.

Tuo tarpu arkivysk. J. Skvireckas, nuo 1945 m. pastoviai gyvenęs Austrijoje, netoli Insbruko esančiame Camso vienuolyne, ir aktyviai nebesireiškęs, buvo paliktas ramybėje, nors logiškiau būtų buvę priminti praeitį ordinarui, o ne jo pagalbininkui. Po J. Stalino mirties atsiradus galimybei palaikyti šio-kius tokius ryšius su Bažnyčia okupuotoje Lietuvoje, jis turėjo progą, nors ir epizodiškai, bet tiesiogiai vykdyti Kauno arkivyskupo pareigas. Sovietų valdžiai 1958 m. leidus papildyti Kauno arkivyskupijos kapitulą, kan. J. Stankevičius turėjo suderinti naujų kapitulos narių kandidatūras su nepraradusiu savo teisių diecezijos ordinaru. 1958 m. liepos mėn. pabaigoje buvo perduotas arkivyskupo noras paskutines savo gyvenimo dienas praleisti Lietuvoje. Apsvarsčius šį klausimą LKP CK biuro posėdyje, buvo nutarta paklausti SSKP CK nuomonės²⁴. Kaip tik tuo metu sovietų valdžia propagandos tikslais aktyviai mėgino prisivilioti grįžti į Lietuvą žymesnius išeivijos veikėjus, taip pat ir dvasininkus. Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinis Justas Rugienis šį klausimą 1958 m. pabaigoje kėlė savo vadovybei Maskvoje, tačiau ši gan atsargiai vertino tokią galimybę²⁵. Matyt, tai ir sutrukdė palankiai spręsti arkivysk. J. Skvirecko grįžimo klausimą.

Negalėdami tiesiogiai atlikti ganytojiškų pareigų, Vakaruose atsidūrę Lietuvos vyskupai rūpinosi pagalbos Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje organizavimu. Tuo tikslu šeštojo dešimtmečio pradžioje jie įkūrė specialų paramos fondą, iš kurio buvo siunčiami siuntiniai nuo sovietų valdžios represijų nukentėjusiems kunigams ir tikintiesiems. Sovietų valdžios represuotus asmenis Lietuvoje nuo šeštojo dešimtmečio vidurio ėmė remti ir viena stipriausių išeivių šalpos draugijų – Bendras Amerikos lietuvių fondas (BALF'as). Fondą įsteigė ir ilgą laiką jam vadovavo kan. Juozas Končius, aukomis prisidėjo ir JAV vyskupai. Būtent

BALF'o pastangomis žinia apie Lietuvos katalikų vargus pirmą kartą plačiau pasklido po pasaulį. Septintojo dešimtmečio pradžioje tuometinio BALF'o reikalų vedėjo kun. Liongino Jankaus iniciatyva į kelias užsienio kalbas buvo išversta Vakarų pasiekusi Sibiro tremtinių maldaknygė „Marija, gelbėki mus“. Vitrina su šios maldaknygės vertimais buvo eksponuojama Vatikano paviljone pasaulinėje parodoje Niujorke 1964–1966 m. Keršijant už tai, 1964 m. kun. L. Jankus už akių buvo nuvestas mirties bausme neva už dalyvavimą civilių gyventojų žudynėse nacių okupacijos metais.

Vyskupų fondo ir iš dalies BALF'o funkcijas vėliau perėmė 1961 m. įsteigta Lietuvių katalikų religinės šalpos (LKRŠ) draugija. Turėdama gana didelį biudžetą, ji leido religinę literatūrą lietuvių ir anglų kalbomis, kurios dalis vienokiu ar kitokiu būdu patekdavo ir į Lietuvą. Ji taip pat teikė tiesioginę materialinę paramą Lietuvoje gyvenantiems kunigams, seminarijos klierikams ir vienuolėms. LSSR KGB duomenimis, 1972–1982 m. iš LKRŠ Lietuvos parapijos gavo 1514 daiktinių siuntinių, finansinė parama suteikta 2827 asmenims²⁶. Materialinė pagalba pirmiausia buvo skiriama kovojantiems dėl tikinčiųjų teisių. Antai KGB tarnybos užfiksavo, kad 1982 m. Lietuvoje viešėjusi Marytė Grušaitė buvo susitikusi su kunigais Sigitu Tamkevičiumi ir Alfonsu Svarinsku, kurių vardu nupirko penkis lengvuosius automobilius²⁷.

LKRŠ taip pat atliko didžiausią darbą perspausdindama ir platindama užsienyje „Kroniką“. Iniciatyvos organizuoti jos leidybą pirmasis ėmėsi LKRŠ reikalų vedėjas kun. Kazimieras Pugevičius. Vakarų pasiekę „Kronikos“ numeriai buvo leidžiami iki 1000 egzempliorių tiražu ir išsiuntinėjami į lietuvių kolonijas JAV, Kanadoje, Europoje, Pietų Amerikoje ir Australijoje. LKRŠ leido ir atskirus „Kronikos“ numerius anglų kalba, kurių tiražas dėl potencialiai didesnės auditorijos buvo 3–5 tūkst. egzempliorių. Vė-

liau buvo nutarta gautus „Kronikos“ numerius taip pat leisti knygomis, po kelis numerius viename tome. Pirmuosius tris tomus išleido LKRŠ, o vėlesnius septynis – kun. Kazimiero Kuzminsko iniciatyva įsteigta Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikoms leisti sąjunga. Ši organizacija rūpinosi ir jų vertimais į užsienio kalbas. Trys tomiai buvo išversti į ispanų kalbą, du – į anglų. Kun. K. Kuzminsko teigimu, „Kronikos“ knygos užsienio kalbomis pasiekė 138 valstybes²⁸. Be to, atskiri „Kronikos“ numeriai ar tomiai buvo išversti į vokiečių, italų, prancūzų, portugalų ir rusų kalbas.

LKRŠ ir kitokiais būdais stengėsi informuoti Vakarų visuomenę apie religinio gyvenimo suvaržymus Lietuvoje. Jos įkurtas Informacijų biuras, kuriame daugiausia dirbo Gintė Damušytė, leido specialias brošiūras, organizavo konferencijas bei parodas, laiškų, kuriuose reikalauta paleisti į laisvę vieną ar kitą tikinčiųjų teisių gynėją, rašymą SSRS pasiuntinybei Vašingtone. Pavyzdžiui, 1976 m. Filadelfijoje vykusio tarptautinio Eucharistinio kongreso metu 50 tūkst. egzempliorių tiražu buvo išleista ir išplatinta brošiūra „The Greater Hunger“. LKRŠ taip pat rėmė Vatikano radijo lietuviškas laidas, rengdavo informaciją kitų užsienio radijo stočių lietuviškomis programoms. Būdamas Baltimorės arkivyskupijos radijo ir TV programų direktoriumi, kun. K. Pugevičius rūpinosi ir filmų apie Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje gamybą.

Aštuntajame ir devintajame dešimtmečiais vienu svarbiausių kanalų, per kurį buvo perduodama informacija apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje, tapo atvykstantys į Lietuvą ir išvykstantys į užsienį asmenys, kurių srautas pamažu didėjo. Tarp jų buvo ir nemažai dvasininkų bei vienuolių. Antai 1978–1979 m. į Lietuvą buvo atvykę apie 90 dvasininkų ir vienuolių iš Vakarų šalių²⁹. Per juos į Vakarų patekdavo ne tik nufotografuota „Kronika“ bei kiti pagrindžio leidiniai, bet ir kai kurie pagrindžio dokumentai. KGB pavyko išsiaiškinti tik pavienius tokių kontaktų atvejus. Pa-

vyzdžiui, 1979 m. iš kun. Valdemaro Cukuro buvo konfiskuoti trys Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto dokumentai, kuriuos jam perdavė kun. A. Svarinskas; 1981 m. iš kun. Jono Kydiko pasienyje buvo atimti suimtų asmenų sąrašai, įvairūs pareiškimai.

Neutralizuoti informacijos apie religijos suvaržymus poveikį buvo mėginama ne tik trukdant jai patekti į Vakarus, bet ir skleidžiant abejones dėl jos patikimumo. Sovietų režimui ypač naudingas buvo kai kuriuose įtakinguose išeivijos leidiniuose pareikštas skeptiškas požiūris į pagrindžio periodinius leidinius. Todėl kai liberaliosios išeivijos srovės leista-me mėnraštyje „Akiračiai“ 1985 m. pasirodė keletas straipsnių, kuriuose buvo kritikuojami „Kronikos“ leidėjai³⁰, LSSR KGB numatė priemones, kaip paskatinti „Akiračių“ redakciją tęsti pradėtą darbą. Tuo tikslu numatyta ne tik panaudoti turimas operatyvines galimybes, bet ir „grupės respublikos kunigų vardu parengti keletą laiškų nurodyto laikraščio redakcijai bei asmeniškai profesoriui Z. Rekašiui, kuriuose pareikšti padėką už objektyvų „LKB kronikos“ vertinimą“³¹.

Režimui naudingai informacijai apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje skleisti buvo panaudojami ir į Vatikaną vykstantys KGB užverbuoti dvasininkai. Kita vertus, sovietų režimo atstovai suvokė, jog stiprėjantys ryšiai su Šv. Sostu turi ir neigiamų padarinių. Galimybė pajusti visuotinės Bažnyčios gyvenimo pulsą, gaunamos instrukcijos ir raginimai atnaujinti sielovados darbą suaktyvino Bažnyčios veiklą Lietuvoje. Tokia režimui pavojinga tendencija ypač išryškėjo prasidėjus popiežiaus Jono Pauliaus II pontifikatui. Todėl nuo devintojo dešimtmečio pradžios Lietuvos dvasininkų išvykas į Romą pradėta riboti. 1983 m. vysk. L. Poviloniui neleista vykti į vyskupų sinodą, kunigams Vytautui Vaičiūnui ir Pranui Vaičekoniui – į seminarą, skirtą naujo Bažnyčios teisės kodekso taikymui. Kitais metais vysk. L. Poviloniui vėl nebuvo duotas leidimas vienai iš jo kelionių į Romą.

Per užsienio turistus Lietuvą pasiekdavo vis daugiau užsienyje išleistos religinės literatūros. Tuo tarpu paštu siunčiamus spaudinius atidžiai tikrino Glavlito darbuotojai. Didžioji jų dalis buvo konfiskuojama arba patekdavo į bibliotekų specialiuosius fondus. Nors vyskupijų valdytojai, Kauno kunigų seminarijos rektorius ir keletas kunigų devintajame dešimtmetyje buvo įrašyti į sąrašus asmenų, kurie galėjo gauti iš užsienio religinę literatūrą, tačiau jiems siunčiamus leidinius Glavlitas vis tiek tikrino. Antai 1987 m. lapkričio mėn. iš Kanados į kunigų seminariją buvo atsiųsta 20 banderolių su maldynais, kuriuose tikrintojai rado neva antisovietinių tekstų, todėl suderinus su LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriumi siuntinys buvo konfiskuotas³². Nuo aštuntojo dešimtmečio išeivija ėmė aktyviau naudotis ryšio su okupuotu kraštu kanalu, kuris vedė per Lenkijos lietuvių diasporą. Užmegzti ryšius su tautiečiais Lenkijoje stengėsi ir išeivijos dvasininkai. Daugiausia su Suvalkų trikampio lietuviais bendravo kun. Dominykas Valentis³³. Atvykstantys pas gimines Lietuvoje Lenkijos lietuviai atveždavo religinės literatūros, o išsiveždavo informaciją apie religijos suvaržymus.

PASAULIO KRIKŠČIONIŲ SOLIDARUMO SU LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIA LIUDIJIMAI

Daugiausia išeivijos dvasininkų pastangomis buvo užmegzti ryšiai su užsienio organizacijomis, kurios teikė paramą tikintiesiems komunistų valdomuose kraštuose. Iš jų pirmausia minėtinas Anglijoje veikęs Religijos ir komunizmo studijų centras, arba kitaip Kestono koledžas. Jis buvo įkurtas 1969 m. anglikonų kunigo Michaelo Bourdeaux iniciatyva. Aštuntajame dešimtmetyje Kestono koledžas palaikė artimus ryšius su LKRŠ Informacijos biuru, iš kurio gaudavo ne tik „Kronikos“ ir „Aušros“ numerius, bet ir

Lietuvos tikinčiųjų bei kunigų pasirašytas peticijas dėl religijos laisvės suvaržymų. Taip ji pasiekė ir 1971 m. pabaigoje parengtas vadinamasis 17 tūkst. Lietuvos katalikų memorandumas^{*}. Nuo 1973 m. ši organizacija leido žurnalą „Religion in Communist Lands“, kurio jau pirmajame numeryje buvo straipsnis apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje³⁴. Daug informacijos apie tikinčiųjų persekiojimą Lietuvoje buvo ir vėlesniuose šio žurnalo numeriuose, taip pat Kestono koledžo leistuose biuleteniuose „Keston News Service“ ir „The Right to believe“. Gausybė medžiagos, kuri buvo gaunama iš Lietuvos, įkvėpė M. Bourdeaux parašyti netgi atskirą knygą apie naujausią Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos laikotarpį³⁵. Didelį autoritetą ir plačius ryšius turėjęs M. Bourdeaux tapo Lietuvos tikinčiųjų gynėju įvairaus lygio tarptautiniuose forumuose. 1984 m. konferencijoje Didžiojoje Britanijoje jo klausėsi tuometinė šios šalies premjerė Margaret Thatcher. 1985 m. balandžio mėn. Vašingtone, Valstybės departamente surengtoje konferencijoje apie religijos persekiojimą pasaulyje M. Bourdeaux kalbėjo apie padėtį Lietuvoje. Jis buvo ir vienas iš 1985 m. Kopenhagoje surengto tribunolo, nagrinėjusio sovietų nusikaltimus Baltijos šalyse, narių.

Kestono koledžas nebuvo vienintelė institucija, kuri domėjosi religijos padėtimi komunistų valdomuose kraštuose. Sovietų režimo persekiojamai Bažnyčiai Lietuvoje nemažai padėjo ir tarptautinė organizacija „Aid to the Church in Need“, pokario metais įkurta padėti iš savo gyvenamųjų vietų iškeltiems Vokietijos katalikams. Nuo šeštojo dešimtmečio pradžios ji išplėtė savo pagalbą ir į Vidurio bei Rytų Europos šalis. Nuo 1964 m. ši organizacija priklausė Šv. Sosto jurisdikcijai, jos padaliniai įkurti keliose pasaulio šalyse, o centrinė būstinė 1975 m. įsikūrė Vakarų

Vokietijoje, Königstein am Taunus. Vienas iš šios organizacijos prioritetų buvo religinės literatūros leidimas ir siuntimas anapus „geležinės uždangos“. Ji taip pat rengė leidinių serijas apie persekiojamą Bažnyčią, kuriuose buvo rašoma ir apie padėtį Lietuvoje. Be to, vienas iš šios organizacijos padalinių leido informacinį mėnraštį „Religion und Atheismus in der UdSSR“. Ji taip pat šelpė sovietų okupuotų kraštų tikinčiuosius. Pavyzdžiui, Belgijoje veikęs „Aid to the Church in Need“ padalinys 1977 m. skyrė Lietuvai 37 tūkst. dolerių³⁶.

1972 m. Šveicarijoje buvo įkurta dar viena gerai žinoma institucija, kuriai rūpėjo religijos persekiojimo problemos komunistinio bloko šalyse. Tai konfesinis tyrimų institutas „Glaube in der 2. Welt“ (G2W), leidęs to paties pavadinimo žurnalą. Devintojo dešimtmečio viduryje religijos padėtimi Baltijos šalyse aktyviai ėmė domėtis ir Šveicarijoje veikusi „Christian Solidarity International“. Šios organizacijos Rytų Europos skyriui vadovavo Algis Klimaitis, jis 1985 m. parengė išsamų raportą apie krikščionių persekiojimą Baltijos šalyse. 1986 m. šios organizacijos iniciatyva buvo išplatinta peticija dėl sąžinės kalinių A. Svarinsko, latvio Janio Kudrus ir esto En Tarto.

Minėtų organizacijų atsiradimas ir veikla buvo didelis kontrastas euforijai dėl stačiatikybės ir Sovietų Sąjungos, kuri septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais buvo apėmusi oficialius Bažnyčios (ypač protestantų) sluoksnius ir nemažą dalį Vakarų visuomenės. Jų pateikiama informacija apie tikinčiųjų persekiojimą buvo alternatyva vienpusiškam vaizdui apie religijos padėtį už „geležinės uždangos“, vyravusiam Vakarų pasaulietinėje ir bažnytinėje žiniasklaidoje. Simpatijos socialistinei ideologijai, susipynusios su antiamerikietišku, lėmė tai, kad netgi tokie aiškiai iš Mask-

^{*} Dokumentą sudaro 125 lapai su parašais. Jo originalas šiuo metu saugomas Kestono instituto archyve Oksforde.

vos inspiruojami renginiai kaip Krikščionių taikos konferencija ir kiti panašūs projektai buvo gana entuziastingai priimami Vakarų bažnytiniuose sluoksniuose. Tokiomis aplinkybėmis tie, kurie mėgino atkreipti dėmesį į tikinčiųjų persekiojimą komunistiniame bloke, buvo dažnai sutinkami priešškai, vadina mi šaltojo karo kurstytojais ar profesionaliais antikomunistais. Komunistiniai režimai taip pat stengėsi diskredituoti tokias institucijas, pirmiausia skleisdami užuominas, kad jos yra finansuojamos CŽV. Kestono koledžas ir G2W pateko į savotiškus „juoduosius“ didžiausių Sovietų Sąjungos priešų sąrašus ir tapo slaptųjų tarnybų dėmesio objektais. Pavyzdžiui, Rytų Vokietijos Štazi aktyviai domėjosi G2W ryšiais Sovietų Sąjungoje ir reguliariai apie tai informuodavo KGB³⁷. Buvo ribojamas ir Vakarų dvasininkų užsieniečių atvykimas į Lietuvą. Antai 1986 m. vasarą Sovietų Sąjungoje lankėsi Vakarų Vokietijos vyskupų delegacija, tačiau jai nebuvo leista apsilankyti Lietuvoje.

Nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio smarkiai padidėjo srautas užsienio kalbomis leidžiamų knygų, kuriose buvo nagrinėjama Bažnyčios padėtis Lietuvoje. Dar prieš minėto M. Bourdeaux veikalo pasirodymą, prancūzų, o po metų vokiečių kalba buvo išleista A. Martino ir P. Falke'o knyga³⁸. Kiek vėliau anglų kalba pasirodė du solidūs lietuvių autorių darbai šia tema³⁹. Visos šios publikacijos buvo labiau argumentuotos ir adekvačiau atspindėjo tikrąją padėtį nei ankstesni lietuvių išeivių mėginimai supažindinti užsienio skaitytoją su šia tema⁴⁰. Devintojo dešimtmečio viduryje Vakarų pasiekė ir Nijolės Sadūnaitės liudijimai apie jos patirtus KGB persekiojimus. Jų pagrindu buvo išleista knyga vokiečių, italų ir lenkų kalbomis⁴¹. Vakaruose N. Sadūnaitė tapo vienu iš Lietuvos katalikų pasipriešinimo simbolių. Devintajame dešimtmetyje vis daugiau informacijos apie tikinčiųjų padėtį Lietuvoje pasirodydavo ir Vakarų periodinės spaudos puslapiuose. LSSR KGB duomenimis, vien 1982–1983 m.

56 „kapitalistinių“ šalių (neskaitant Lotynų Amerikos) periodiniuose leidiniuose buvo išspausdinta daugiau nei 130 publikacijų apie Lietuvą, iš jų du trečdaliai – religine tematika. Pagrindinis Vakarų žurnalistų informacijos apie Lietuvą šaltinis buvo „Kronika“, kurios duomenimis rėmėsi ir visi Maskvoje akredituoti Vakarų šalių žurnalistai⁴².

Šv. Sostas taip pat nuolat įvairiomis formomis reiškė moralinę paramą komunistų persekiojamai Lietuvos Katalikų Bažnyčiai. Jau nuo 1957 m. Romos Maria Maggiore bazilikoje buvo pradėtos rengti specialios pamaldos už Tylos Bažnyčią, kurias paeiliui laikydavo Vatikano kurijos kardinolai. Net ir dialogą su komunistais pradėjęs popiežius Jonas XXIII bei naują santykių su komunistiniais režimais kursą tęsęs jo įpėdinis Paulius VI nebuvo abejingi Tylos Bažnyčiai. Ne kartą buvo pareikšta ir moralinė parama Lietuvos katalikams. Apie sunkią jų padėtį rašyta popiežiaus Jono XXIII 1959 m. gruodžio 8 d. laiške Lietuvos vyskupams, Pauliaus VI 1968 m. balandžio 20 d. laiške vysk. J. Labukui. Nors II Vatikano Susirinkimas tiesiogiai nepasmerkė komunizmo, vysk. V. Brizgiui buvo leista Susirinkimo dalyviams išplatinti platų pranešimą apie Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Šį faktą paminėjo įvairių kraštų spauda, o įtakingas savaitraštis „Stimmen der Zeit“ įdėjo visą pranešimo tekstą⁴³.

Kad Šv. Sostas nebuvo abejingas tikėjimo laisvės suvaržymams, liudijo ir oficialiame Vatikano leidinyje „L'Osservatore Romano“ retsykliais pasirodančios publikacijos. 1961 m. čia rašyta apie vysk. J. Steponavičiaus ištrėmimą į Žagarę, 1962 m. rugpjūčio 30 d. numeryje įdėtas didelis straipsnis apie tuo metu neseniai mirusį vysk. Teofilį Matulionį, o 1972 m. pradžioje netikėtai pasirodė žinutė apie kun. Juozo Zdebskio bylą dėl vaikų katekizavimo. Dar aiškiau savo paramą kovojančiai Lietuvos Katalikų Bažnyčiai nuo pat pontifikato pradžios demonstravo popiežius Jonas Paulius II. Jis jau 1979 m. gegužės 6 d. apsilankė Šv. Ka-

zimiero lietuvių kolegijoje. Tai buvo pirmas popiežiaus apsilankymas šioje institucijoje. Didelį dėmesį Šv. Sostas parodė ir 1984 m. minėtam Šv. Kazimiero jubiliejui: popiežius ta proga pats laikė iškilmingas šv. Mišias Šv. Petro bazilikoje, buvo išleistas Šv. Kazimierui skirtas Vatikano pašto ženklas. Paramą ne tik Lietuvos Katalikų Bažnyčiai, bet ir Lietuvos laisvės bylai popiežius Jonas Paulius II simboliškai išreiškė 1984 m. pabaigoje įteikdamas Grigaliaus Didžiojo ordiną tuometiniam VLIK'o pirmininkui Kaziui Bobeliui.

Neatsitiktinai Vatikaną, išeivių rankomis vykdžiusį „ideologines diversijas“ prieš sovietų valdžią, jos atstovai įvardijo kaip vieną svarbiausių priežasčių, dėl kurios suaktyvėjo „reakcingų dvasininkų“ veikla Lietuvoje⁴⁴. 1978 m. SSRS KGB 1-oji (žvalgybos) valdyba buvo įpareigota parengti kompleksinį aktyvių kontrapriemonių prieš laukiamas naujas „Vatikano ir klerikalinės emigracijos ideologines diversijas“ planą, kuriame svarbus vaidmuo buvo numatytas ir LSSR KGB padaliniams⁴⁵. Ideologinę kontržvalgybą vykdžiusi LSSR KGB 5-oji tarnyba devintojo dešimtmečio viduryje taip pat buvo parengusi perspektyvinį agentūrinių-operatyvinių priemonių planą kovai su „ardomąja Vatikano ir užsienio lietuvių klerikaliųjų formuočių“ veikla, vedė operatyvinę bylą „Vatikan“. Devintajame dešimtmetyje smarkiai suaktyvintas propagandinis karas prieš Vatikaną ir išeivijos dvasininkus⁴⁶.

Devintajame dešimtmetyje daugiausia dėl naujo lietuvių išeivių vyskupo Pauliaus Baltakio (iššventintas 1984 m.) ryšių labai sustiprėjo JAV Katalikų Bažnyčios parama persekiojamiems Lietuvos katalikams. 1985 m. JAV vyskupų konferencija priėmė rezoliuciją, kurioje ragino sovietų valdžią gerbti tikinčiųjų teises Lietuvoje ir grąžinti Klaipėdos bažnyčią. JAV vyskupų konferencija nuo 1984 m. suteikė kun. K. Pugevičiui nuolatinę dotaciją „Kronikai“ anglų kalba leisti. Vykdamas į viršūnių susitikimą Reikjavike, JAV prezidentas Ronaldas Reaganas kalbėjosi su vysk. P. Bal-

takiu apie tikinčiųjų problemas Sovietų Sąjungoje. Lietuvos katalikų padėčiai plačiau pagarsinti vysk. P. Baltakis veiksmingai panaudojo ir savo dažnas keliones po lietuvių kolonijas visame pasaulyje. Jų metu jis susitikinėjo su vietos vyskupais, o tai buvo gan plačiai nušviečiama vietos žiniasklaidoje.

Ryšiai su aukštais Bažnyčios hierarchais buvo labai svarbūs ginant Lietuvos Katalikų Bažnyčios reikalus. Ilgą laiką įtakingas lietuvių advokatas Vatikano kurijoje buvo Sakramentų kongregacijos prefektas kardinolas Antonio Samorė, ketvirtajame dešimtmetyje ėjęs nunciatūros Kaune sekretoriaus pareigas. Nemažą reikšmę Lietuvos Katalikų Bažnyčiai turėjo ir sėkminga kai kurių iš Lietuvos kilusių dvasininkų karjera Vatikano Valstybės bei diplomatinėje tarnybose. Tarpukario Lietuvos diplomato dr. Stasio Bačkio sūnus Audrys Juozas Bačkis, Laterano universitete įgijęs kanonų teisės daktaro laipsnį, 1964–1973 m. ėjo diplomatinės pareigas Vatikano nunciatūrose Filipinuose, Kosta Rikoje, Turkijoje ir Nigerijoje. 1973 m. jis buvo paskirtas Vatikano Valstybės sekretoriato Viešųjų (užsienio) reikalų tarybos nariu, o 1979–1988 m. buvo jos vicesekretorius. Eidamas šias pareigas jis galėjo daug nuveikti, siekdamas pagerinti Bažnyčios padėtį okupuotoje tėvynėje. JAV gimęs arkivysk. Paulius Marcinkus nuo 1952 m. taip pat ėjo įvairias pareigas Vatikano Valstybės sekretoriato, vėliau dirbo nunciatūrose Bolivijoje ir Kanadoje, o nuo 1971 m. buvo Religinės veiklos instituto (Vatikano banko) direktorius. Deja, jo reputaciją smarkiai sugadino devintajame dešimtmetyje kilęs „Banko Ambrosiano“, kuris buvo glaudžiai susijęs su Vatikano banku, bankroto skandalas. Nuo 1962 iki 1992 m. Vatikano Rytų Bažnyčių kongregacijos archyvaru dirbo kun. dr. S. Žilys. Ši kongregacija buvo viena iš Vatikano institucijų, atsakingų už santykius su Rytų Europos komunistinio bloko šalimis.

Devintojo dešimtmečio pabaigoje augant įtampai respublikos viduje ir Baltijos šalių

siekiamas įgyjant vis didesnę paramą Vakaruose, sovietų režimas mėgino perimti iniciatyvą tikinčiųjų padėties klausimu, taip tikėdamasis paskatinti Vatikaną ir religijos laisvės advokatus Vakaruose užimti atsargią poziciją potencialių politinių permainų atžvilgiu. Tuo tikslu Šv. Sostą bei išeivijos atstovus stengtasi įtikinti, kad valdžia ateityje palankiai spręs visus teisėtus tikinčiųjų pageidavimus. Antai 1988 m. balandžio 6 d. Religijos reikalų tarybos įgaliotinio pavaduotojas Edvardas Juozėnas, susitikęs su atvykusiais iš Kanados kun. Jonu Staškevičiumi ir prof. Romu Vaštoku, kurie prisistatė kaip Kestono koledžo atstovai, jiems aiškino, kad valdžia svarsto visus prašymus, atspindinčius realius poreikius, nesvarstomos tik „provokacinės ekstremistų peticijos, kaip taisyklė tolimos nuo tiesos ir kuriamos pagal Vakarų antikomunistinių centrų užsakymus“⁴⁷. Pirmiausia išeivijai skirtas „Gimtas kraštas“ ėmė plačiai aprašinėti Bažnyčios hierarchų susitikimus su valdžios atstovais, reklamuoti Bažnyčiai palankius valdžios žingsnius.

1988 m. vasarą KGB vadovybė Maskvoje svarstė kompromiso su Vatikanu galimybę, jeigu palengvinus tikinčiųjų padėtį ir grąžinus Bažnyčiai konfiskuotą turtą būtų uždarinta Lietuvos atstovybė prie Šv. Sosto⁴⁸. Nors Vatikanas nesirengė pripažinti Lietuvos aneksijos, sovietų valdžia darė vis daugiau nuolaidų Bažnyčiai, siekdama ją atriboti nuo tautinio išsivadavimo sąjūdžio ir komunistų požiūriu pernelyg radikalių politinių programų. Kai tai nepavyko, mėginta griebtis šantažo. 1989 m. kovo 27 d. vakare LSSR KGB gavo skubų nurodymą iš Maskvos, panaudojant patikimas operatyvines galimybes, perduoti Vatikanui vadovams tokio turinio informaciją: „Lietuvos katalikų bažnyčios atstovų parama ekstremistiniam sąjūdžio sparnui, kunigų dalyvavimas šioje organizacijoje, mėginimai atkurti krikščionių demokratų partiją [...], Maskvos nuomone, yra tiesiogiai inspiruojami iš Vatikano. Esant tokiai padėčiai, negali būti nė kalbos apie santykių tarp Tarybų

Sąjungos ir Vatikano sureguliovimą abiem pusėms naudingų ginčytinų klausimų sprendimo pagrindu, netenka prasmės kalbos apie popiežiaus vizitą į TSRS, gali komplikuotis bažnyčios santykiai su vietos valdžios institucijomis“⁴⁹. Tačiau tokie metodai tuometinėmis aplinkybėmis jau nebebuvo veiksmingi.

IŠVADOS

Nuo pat pirmųjų Lietuvos okupacijos dienų į Vakarus pasitraukę dvasininkai ėmė aktyviai organizuoti paramą sovietų režimo persekiojamai Katalikų Bažnyčiai. Pirmaisiais pokario dešimtmečiais tokia veikla daugiausia užsiėmė Romoje gyvenę lietuviai kunigai. Jie atstovavo Lietuvos Katalikų Bažnyčiai Vatikano įstaigose, rūpinosi informacijos apie jos padėtį rinkimu bei jos skleidimu. Dėl nuolatinių ryšių su okupuotu kraštu trūkumo išeivijai iš pradžių buvo labai sudėtinga atsiliepti į persekiojamos Bažnyčios rūpesčius ir suteikti svaresnę paramą. Padėtis smarkiai pasikeitė aštuntajame dešimtmetyje. Visų pirma, dėl išsiplėtusių ryšių labai padidėjo informacijos apie tikinčiųjų padėtį Lietuvoje srautas. Antra, susikūrus LKRŠ, JAV susiformavo naujas stiprus centras, gynęs Lietuvos Katalikų Bažnyčios interesus Vakaruose. Trečia, aktyviai pradėjo veikti užsienio organizacijos, kurios domėjosi tikinčiųjų padėtimi komunistinio bloko šalyse, taip pat ir Lietuvoje. Tarp jų išsiskyrė Anglijoje veikęs Kestono koledžas, rodęs daugiausia dėmesio Lietuvai. Aiškesnę ir konkretesnę išraišką įgijo ir Šv. Sosto parama persekiojamai Lietuvos Katalikų Bažnyčiai. Dėl šių priežasčių Lietuvos tikinčiųjų teisių klausimas tapo svarbiu Sovietų Sąjungos vidaus ir užsienio politikos veiksmu. Tai patvirtina sovietų valdžios institucijų dokumentuose atspindintis susirūpinimas dėl Vakaruose išaugusio dėmesio religijos laisvės problemoms Lietuvoje ir aktyvios valdžios pastangos neutralizuoti šį veiksnį.

Nuorodos

- ¹ V. Spengla, *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis*, V., 2001.
- ² J. Aničas, *Hatredmongers: anti-soviet activity of Lithuanian clerical emigrees*, V., 1979; to paties, „Šv. Kazimiero kolegijos vaidmuo tarptautinio klerikalizmo sistemoje 1945–1972 m.“, *LSSR MA darbai, A serija*, 1974, t. 1(46) ir kt.
- ³ V. Brizgys, *Gyvenimo keliai: Atsiminimai*, V., 1993; L. Tulaba, *Romos popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija (1948–1998)*, V., 1998; to paties, *Nuo Dusios iki Tiberio: Atsiminimai*, Roma, 1993–1995, 1–3 t.
- ⁴ L. Truska, *Lietuva 1938–1953 m.*, V., 1995, p. 126.
- ⁵ V. Brizgys, op. cit., p. 111; Arkivyskupo Juozapo Skvirecko atsiminimai ir traukimosi iš Lietuvos dienoraštis, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, V., 1999, t. 15, p. 650.
- ⁶ M. Danytė, „Tarp VLIK'o ir Vatikano: Vatikano radijo lietuviškų valandėlių kūrimo studijoje“, *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, V., 1996, p. 104–114.
- ⁷ RKRT įgaliotinio J. Rugienio 1960 m. vasario 27 d. informacija A. Sniečkui, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 205, b. 40, l. 28–29.
- ⁸ J. Savasis, *The war against God in Lithuania*, Putnam, 1963.
- ⁹ LSSR MGB 1-ojo skyriaus pažyma apie agentūrinį-operatyvinių darbą 1951 m., LYA, f. K-1, ap. 10, b. 146, l. 16.
- ¹⁰ LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus pažyma A. Sniečkui apie Lietuvos katalikų dvasininkijos delegacijos dalyvavimą pirmojoje II Vatikano Susirinkimo sesijoje, ibid., ap. 3, b. 39, l. 153.
- ¹¹ P. Brazys, „Mūsų pareigos persekiojamai Lietuvai“, *Aidai*, 1967, Nr. 2, p. 63.
- ¹² „Vyskupas bučiuoja svastiką“, *Tiesa*, 1963, gruodžio 21.
- ¹³ „Ko nežinojo popiežius Jonas XXIII“, *Švyturys*, 1963, Nr. 21.
- ¹⁴ LSSR KGB pažyma apie 1-ojo skyriaus veiklą 1945–1965 m., LYA, f. K-1, ap. 49, b. 844, l. 196.
- ¹⁵ L. Tulaba, *Romos popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija (1948–1998)*, p. 186.
- ¹⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos kovos su emigraciniais centrais planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 660, l. 154–156.
- ¹⁷ L. Tulaba, op. cit., p. 226.
- ¹⁸ 1978 m. gegužės 31 d. pažyma SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyriui „Apie priešišką Vatikano radijo propagandą respublikoje“, LYA, f. 1771, ap. 255, b. 235, l. 100–103.
- ¹⁹ Mokslinio ateizmo instituto analitinė pažyma LKP CK „Apie antitarybinės katalikiškos propagandos poveikio Lietuvos TSR gyventojams tyrimo rezultatus“, ibid., f. 17604, ap. 3, b. 12, l. 4.
- ²⁰ A. Sniečkaus 1970 m. vasario 24 d. laiškas SSKP CK, ibid., f. 1771, ap. 246, b. 2, l. 28.
- ²¹ L. Tulaba, op. cit., p. 228.
- ²² LSSR KGB 1981 m. balandžio 3 d. raštas SSRS KGB Tardymo skyriaus viršininkui gen. A. Volkovui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1118, l. 76–78.
- ²³ V. Kavaliauskas, „Su kryžium ir svastika“, *Gimtas kraštas*, 1979, liepos 26; B. Baranauskas, „Ką jie laimino kryžiaus ženklą“, *Švyturys*, 1981, Nr. 21; J. Rinkevičius, „Vyskupo melas“, *Gimtas kraštas*, 1984, rugsėjo 13 ir kt.
- ²⁴ LKP CK biuro 1958 m. rugpjūčio 8 d. posėdžio protokolas (ypatingasis aplankas), LYA, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 145.
- ²⁵ 1958 m. lapkričio 26–27 d. vykusio RKRT įgaliotinių pasitarimo stenograma, Rusijos Federacijos valstybės archyvas, f. 6991, ap. 3, b. 165, l. 175.
- ²⁶ LSSR KGB 1982 m. spalio 10 d. pažyma LKP CK „Apie nacionalistinės emigrantų organizacijos LKRŠ veiklą“, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 232, l. 77.
- ²⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus ataskaita apie darbą 1982 m., ibid., ap. 3, b. 763, l. 262.
- ²⁸ V. Spengla, op. cit., p. 75.
- ²⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus pažyma apie darbą 1979 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 759, l. 6–7.
- ³⁰ Z. Rekašius, „Keisti reiškiniai LKB Kronikoje“, *Akiračiai*, 1985, Nr. 3; to paties, „Katakombininkai ir hierarchininkai“, ibid., Nr. 4.
- ³¹ 1986 m. spalio 30 d. patvirtintas LSSR KGB 5-osios tarnybos agentūrinių-operatyvinių priemonių planas „LKB Kronikos“ ir „Aušros“ leidėjų priešišakai veiklai atskleisti ir dokumentuoti, taip pat jų leidybai nutraukti, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 26, l. 41.
- ³² LSSR glavlito pažyma apie užsienio literatūros kontrolę 1987 m., Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-522, ap. 2, b. 214, l. 33.
- ³³ J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, V., 2002, p. 153.
- ³⁴ K. Matchet, „Recent Events in the Lithuanian Catholic Church“, *Religion in Communist Lands*, 1973, vol. 1, Nr. 1.
- ³⁵ M. Bourdeaux, *Land of crosses: the fight for reli-*

gious freedom in Lithuania, 1939–1978, Devon, 1979.

³⁶ *Tėviškės žiburiai*, 1978, rugsėjo 7.

³⁷ G. Stricker, „Das Institute Glaube in der 2. Welt in Zollikon bei Zürich. Eine Religionskundliche Forschungsstelle“, *Nordost-Archiv*, 1998, Bd. VII, Hf. 2, S. 673.

³⁸ A. Martin, P. Falke, *Lituaninae, Terre de Foi, Terre des Croix*, 1976; vokiškas leidimas: *Christus stirbt in Litauen*, Aschafenberg, 1977.

³⁹ V. Vardys, *The Catholic Church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*, New York, 1978; P. Dauknyš, *The Resistance of the Catholic Church in Lithuania against religious persecution*, Rome, 1984.

⁴⁰ T. Narbutas, *Soviets kill God in Lithuania*, Brooklyn, 1954; M. Gelžinis, *Christenverfolgung in Litauen*, Königstein, 1958.

⁴¹ *Gottes Untergrundkämpferin: vor Gericht, Erinnerungen, Briefe*, Stein am Rhein, 1985; *Las memorias de Nijole Sadūnaite: objetivo y víctima de la K. G. B.*, Mendoza, 1985; *Un sourire au Goulag: journal d'une catholique lituanienne 1975–1983*, Paris, 1985.

⁴² LSSR KGB 1-ojo skyriaus raštas LSSR KGB 2-osios valdybos viršininkui A. Rupšiui „Apie kai kurias Vakarų spaudos vykdomos antitarybinės propagandos, panaudojant duomenis iš Lietuvos TSR, tendencijas“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 779, l. 160–162.

⁴³ V. Brizgys, op. cit., p. 261.

⁴⁴ RRT įgaliojimo Lietuvoje J. Rugienio 1972 m. pažyma „Apie kurstytojišką Vatikano propagandą siekiant suaktyvinti Katalikų Bažnyčios veiklą Lietuvoje“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 86, l. 30–38.

⁴⁵ SSRS KGB 1-osios vyr. valdybos 12-ojo skyriaus viršininko A. Kirejevo 1979 m. gegužės 5 d. raštas LSSR KGB pirmininkui J. Petkevičiui, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 232, l. 9–12.

⁴⁶ A. Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 1(13), p. 12, 16.

⁴⁷ Informacija apie susitikimą, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 295, l. 42–44.

⁴⁸ A. Anušauskas, „Du KGB slaptosios veiklos aspektai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1, p. 33.

⁴⁹ SSRS KGB 1-osios vyr. valdybos „A“ tarnybos viršininko gen. Ivanovo 1989 m. kovo 27 d. šifruota telegrama LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkui V. Karinauskui, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 233, l. 134.

Gauta 2006 03 30

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Arūnas Streikus

SUPPORT OF ÉMIGRÉ AND FOREIGN ORGANISATIONS FOR THE CATHOLIC CHURCH IN LITHUANIA DURING THE SOVIET OCCUPATION

Summary

From the very first days of the occupation of Lithuania, the clergy who had fled to the West began actively organising support for the Catholic Church which was persecuted by the Soviet regime. In the first decades, the Lithuanian priests living in Rome were mostly involved in this activity. They represented the Lithuanian Catholic Church in the institutions of the Vatican, and sought to collect and disseminate information about its situation. Due to the lack of constant communication with the occupied homeland, it was at first rather complicated for the émigrés to respond to the problems of the persecuted Church and to render more support. The situation significantly changed in the seventies. First, the expanded connections resulted in a bigger flow of information about the situation of the Lithuanian congregation. Second, after the establishment of the Lithuanian Catholic Religious Aid (LCRA), there was a new and strong centre

established in the USA, which defended the interests of the Lithuanian Catholic Church in the West. Third, the foreign organisations which were concerned about the situation of the congregation in the Communist block countries, including Lithuania, became active. Most notable was Keston College in England which paid particular attention to Lithuania. The support of the Holy See for the persecuted Lithuanian Catholic Church also became clearer and more concrete. As a result, the issue of the Lithuanian congregation's rights became an important factor in the domestic and foreign affairs of the Soviet Union. This is confirmed both by the documents of Soviet state institutions, which reflect concern about the increased attention of the West to the problem of religious freedom in Lithuania, and by the active efforts of the Soviet regime to counteract this factor.